

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ПЕРИФРАЗ РЕЛІГІЙНОГО ТЕКСТУ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОГО ЦЕРКОВНОГО ПОСЛАННЯ)

У дослідженні здійснено аналіз структурно-семантичної організації та стилістичних функцій перифраз у сучасному церковному посланні, з'ясовано способи творення описових зворотів, розглянуто явище перифрастичної синонімії.

Ключові слова: перифраз, церковне послання, описовий зворот, іменні перифрази, перифрази-висловлювання.

Татьяна Тарасюк

Структурно-семантическая организация перифраз религиозного текста (на материале современного церковного послания)

В исследовании осуществлен анализ структурно-семантической организации и стилистических функций перифраз в современном церковном послании, установлены способы образования описательных оборотов, рассмотрено явление перифрастической синонимии.

Ключевые слова: перифраз, церковное послание, описательный оборот, именные перифразы, перифразы-высказывания.

Tatyana Tarasyuk

Structural-semantic organization of periphrasis in religious text (based on materials of modern church message)

The study analyzes the structural-semantic organization and stylistic features of periphrasis in the modern church message, defines the ways of creation of descriptive participles, considers the phenomenon of periphrastic synonymy.

Key words: periphrasis, religious message, descriptive participle, noun periphrasis, periphrasis-expression.

Однією з диференційних ознак релігійного стилю є, безумовно, активне використання образних елементів (епітетів, метафор, порівнянь), вагоме місце серед яких належить перифразам. Досі перифрази вивчалися лише на теоретичному рівні [2; 4], їх функціонально-стильові особливості проаналізовано на матеріалі публіцистичних творів [1; 3], а також у контексті мовотворчості окремих письменників [5; 6; 7].

Перифрази релігійного стилю ще не були предметом мовознавчих студій. Потреба комплексного вивчення функціонування цих тропів у різних жанрах зазначеного стилю зумовила актуальність нашого дослідження. Його новизна визначається матеріалом роботи, яким стали сучасні церковні послання ієрархів християнського віросповідання України.

Зафіксовані в сучасних церковних посланнях описові звороти репрезентують дві групи найменувань – релігійні (продуктивні) та світські (малопродуктивні). Перифрази на позначення релігійної лексики найчисельніші, що визначається стилем мовлення. До них належать звороти, які використовуються для найменування а) головних осіб християнського віровчення (*Бог, Ісус, Мати Божя, ангели*); б) релігійних свят (*Пасха, Різдво*), релігійного ономастикону (*Адам, Каїн, Єрусалим*); в) церковно-обрядової термінології (*літургія, Євангеліє, піст, церква, християни, пастирі, духовенство*); г) християнських понять (*Царство Небесне, Суд Божий, Віфлеємська зірка, душа, воскресіння, гріх*). Світські номінації представлені невеликою кількістю власних назв (*Київ, Запоріжжя, князь Володимир*) та назвами державних свят (*День Перемоги, Новий рік*). В окрему групу варто вирізнити перифрази на позначення стилістично нейтральних лексем, які в релігійному стилі набувають статусу стилістично маркованих (*віра, смерть, життя, любов, шлюб, сім'я, людина*).

Як бачимо, найчастіше образному описові піддаються основні релігійні поняття. Такий опис, як стверджує М.П. Коломієць, здійснюється трьома способами: „по-перше, через необхідність, коли, очевидно, не вистачає або не приходить на думку відповідне

слово... ; по-друге, заради пристойності або делікатності... ; по-третє, заради самої краси та красномовності...” [2, с. 20-21]. Є.С. Регушевський вважає, що „поява перифраз ... зумовлюється ситуативним перенесенням назви за суміжністю чи подібністю ..., у зв'язку з певними евфемістичними причинами або необхідністю уникнути тавтології” [4, с. 42]. Подібне явище спостерігаємо і в релігійному стилі. Перифрази у ньому утворюються, насамперед, завдяки бажанню мовця дати певну оцінку предмету, дії, явищу на основі виокремлення істотних і характерних для визначеної ситуації мовлення ознак. Встановлено, що перифрази на позначення Ісуса Христа належать до найчастотніших у текстах послань. А тому проілюструємо різні оцінні характеристики перифраз на матеріалі цієї лексико-семантичної групи:

1) духовний наставник: *Начальник віри* [патріарх Філарет] (тут і далі зазначатимемо тільки послання автора. – Т.Т.), *Начальник миру* [патріарх Філарет], *Пастироначальник* [архієпископ Григорій], *Господь історії* [патріарх Філарет], *надзвичайний іудейський Цар над царями* [архієпископ Ніфонт], *Вседержитель – Владика Життя в образі Богонемовляти Ісуса* [архієпископ Ніфонт], *Божественний Учитель* [патріарх Філарет], *Добрий Пастир* [митрополит Володимир];

2) творець і першопочаток усього сушого: *Творець всесвіту* [патріарх Філарет], *Творець Неба і Землі, початок усього* [архієпископ Ніфонт], *духовний родоначальник* [патріарх Філарет], *Джерело життя* [архієпископ Ніфонт], *джерело життя і Воскресіння* [патріарх Філарет], *Джерело і Податель життя* [патріарх Філарет];

3) переможець злих сил: *Переможець гріха* [єпископ Михаїл], *Спаситель від гріха і смерті* [патріарх Філарет];

4) спаситель світу: *Спаситель світу* [єпископ Михаїл], *Воскреслий Спаситель світу* [митрополит Володимир], *Воскреслий Іскупитель світу* [єпископ Симеон], *Воскреслий Спаситель Світу* [єпископ Симеон], *Воскреслий із Гроба Життєдавець* [єпископ Симеон], *Народжений заради нашого спасіння* [єпископ Іларіон];

5) утішитель і захисник людей: *Джерело миру* [патріарх Філарет], *Джерело нашої духовної сили і надії, наше Світло і наша Радість* [єпископ Павло];

6) возвеличення діянь: *Сама Істина* [митрополит Володимир], *Істина на землі* [єпископ Михаїл], *Істина і Правда* [патріарх Філарет], *Сонце Правди* [архієпископ Ніфонт], *Воскресле Сонце правди* [єпископ Михаїл], *осяйне Сонце Правди* [митрополит Володимир], *незаходиме Сонце Правди* [патріарх Філарет], *незаходиме Сонце світу* [патріарх Філарет], *Сонце радості* [архієпископ Ніфонт], *торжество життя, вічне тепло – Сонце Правди* [єпископ Симеон];

7) одна з іпостасей Святої Трійці: *друга Іпостась Святої Трійці* [патріарх Філарет], *один з трьох осіб Пресвятої Трійці* [патріарх Філарет];

8) суддя: *суддя правди один* [архієпископ Григорій];

9) Божественне походження: *Втілене Слово Боже* [єпископ Матфей], *Предвічний Бог* [єпископ Мефодій], *Боже Немовлятко* [патріарх Філарет], *Божественне Немовля* [митрополит Володимир], *новонароджена Любов – Богомладенець Христос* [архієпископ Ніфонт];

10) поєднання Божественного та людського начал: *істинний Бог і довершена людина* [патріарх Філарет];

11) богострадалець: *увінчаний терновим вінцем Богострадалець* [єпископ Симеон], *Голгофська Жертва* [єпископ Симеон], *розп'ятий на Голгофі праведник* [патріарх Філарет].

Передумовою творення перифраз у релігійному стилі, очевидно, є евфемістичні причини, оскільки вони мають як позитивне маркування (у найменуваннях Бога), так і негативне (у найменуваннях протилежної до Бога сили). Не забуваючи заповідь Богу „Не

взивай імені Бога свого даремно”, автори послань у номінаціях Бога послуговуються перифразами *Творець вселенної* [патріарх Філарет], *Подавець усіляких* [митрополит Володимир], *небесний Гість* [архієпископ Ніфонт], *джерело незчисленних для нас благ* [архієпископ Ніфонт], *Єдиний праведний Суддя* [архієпископ Ніфонт]. Незважаючи на народні уявлення не вимовляти вголос слова з негативним маркуванням, священики в посланнях поряд із евфемізмами *ворог роду людського* [архієпископ Володимир], *бог гордині, бог самолюбства, бог гріха* [єпископ Нестор] використовують й опорну лексему *диявол*.

Одна з визначальних функцій релігійного стилю – функція впливу на адресата. Вагомим елементом її мовної презентації є перифрази, які вживаються водночас і з естетичною метою та передбачають, емоційний вплив на читача. До таких зворотів належать перифрази, які співвідносяться здебільшого зі стилістично нейтральними лексемами, що в релігійному стилі змінюють стилістичний статус на позитивно забарвлений, напр.: *земне життя – сходи́нка до вічного життя* [патріарх Філарет]; *серце людини – олтар Самого Господа* [митрополит Володимир]; *чистота душі і тіла – найкраща оздоба людини* [патріарх Філарет]; *сім'я – установлення Божественне* [патріарх Філарет]; *Новий рік – Новоліття благосні Господньої* [єпископ Симеон]. З такою ж метою утворюються перифрази на позначення релігійних реалій, напр.: *Царство небесне – оселя вічного життя* [патріарх Філарет]; *Віфлеємська зірка – світанкова зоря нашого спасіння* [митрополит Володимир]; *слова „Христос воскрес!” – найвеличніша святиня нашого серця і незрівнянна радість* [патріарх Філарет].

Перифрази в релігійних текстах стилістично марковані, а тому розглядати їх у дихотомії загальномовні та індивідуально-авторські, на нашу думку, не цілком правомірно. Варто говорити про перифрази функціонально-диференційовані, перифрази, які мають міжстильовий характер (вживані у кількох функціональних стилях), та узуальні перифрази (вживані у всіх функціональних стилях).

Перифрази можна диференціювати за співвіднесеними лексемами:

– стилістично-маркована (релігійна) лексема ↔ функціонально-диференційований перифраз, напр.: *Літургія – Тайна Вечеря* [архієпископ Ніфонт]; *Бог – Творець неба і землі* [архієпископ Ніфонт];

– загальномовна лексема ↔ узуальний перифраз, напр.: *Київ – мати міст Руських* [митрополит Володимир]; *Запоріжжя – славне місто козацької слави* [архієпископ Григорій]; *князь Володимир – Хреститель руського народу, Хреститель землі Руської* [архієпископ Ніфонт];

– загальномовна лексема ↔ функціонально-диференційований перифраз, напр.: *людина – вінець творіння і владика природи* [патріарх Філарет]; *Єгипет – дім неволі* [архієпископ Григорій]; *Київ – колиска Українського Православ'я* [єпископ Михаїл].

Зауважмо, що для релігійного стилю характерне частотне вживання контекстуальних перифраз. Наприклад, *творцем всесвіту, єдиним суддею* називають і Бога, і Ісуса, залежно від об'єкта розповіді: *„Бог – Творець вселенної – зійшов з небес на землю”* [патріарх Філарет]; *„Син Божий, один з трьох осіб Пресвятої Трійці, Творець всесвіту, ...”* [патріарх Філарет]; *„Треба вірити в те, що в нас є суддя правди один, це Ісус Христос, ...”* [архієпископ Григорій], *„... коли всякий із нас повинен буде стати перед Єдиним праведним Судією – Богом”* [архієпископ Ніфонт].

Граматично перифрази традиційно диференціюють на „іменні та перифрази-висловлювання” [5, с. 117]. Іменні перифрази релігійного тексту створені за структурними моделями:

– опорна лексема + означення, напр.: *небесні сили* – ангели [патріарх Філарет], *Бог живий, істинний і всемогутній* – Ісус [патріарх Філарет];

– опорна лексема + означення, виражене іменником у родовому відмінку, напр.: *двері покаяння* – піст [митрополит Володимир].

Варто зазначити, що двочленні перифрази факультативні для релігійного стилю. Більш поширені три- і багатокомпонентні описові звороти, напр.: *тілесний родоначальник людства* [патріарх Філарет] – Адам; *велика таїна втілення Бога* [патріарх Філарет] – Різдво; *наріжний камінь християнства* [архієпископ Володимир] – воскресіння Христове; *джерело незчисленних для нас благ* [архієпископ Ніфонт] – Бог.

Важлива ознака релігійної перифрастики – багатокомпонентний перифраз, який містить кілька опорних лексем і передає характеристику предмета за двома і більше ключовими ознаками. Зокрема, це стосується номінацій Ісуса Христа: *Творець і Іскупитель* [митрополит Володимир], *Істина і вічна радість* [архієпископ Ніфонт], *переможець смерті й джерело вічного життя* [патріарх Філарет], *Боголюдина, новий Адам, первісток серед братів* [патріарх Філарет], *живий осередок і джерело духовного життя* [патріарх Філарет], *в одній особі Суддя і Спаситель* [патріарх Філарет], *Суддя світу і Цар нового Царства* [патріарх Філарет]. У посланнях зафіксовано також перифрази з нагромадженням ознак: *істинний Син Божий, наш Спаситель і Визволитель* [патріарх Філарет], *Цар, Спаситель світу* [архієпископ Ніфонт] – Ісус; *Нерушима Стіна, Несподівана Радість й Покров в бідах і скорботах* [патріарх Філарет] – Мати Божа.

Частотні у посланнях перифрази-висловлювання, які становлять еквіваленти складнопідрядних речень, наприклад: *наречений і святий день, коли весь світ радіє* [архієпископ Ніфонт] – Пасха; *військо, яке ніколи не зменшується, військо непереможне* [архієпископ Ніфонт] – Церква. Кількісно вирізняються перифрази на позначення Ісуса Христа. Типологічно такі вирази – це складнопідрядні речення з підрядними означальними, коли підрядною частиною означаються іменники головної частини, напр.: „Світло віфлеємської зірки, ... хай ... допомагає їти впевнено до **Сонця Правди, Яке нині явилось світові**” [архієпископ Ніфонт]; „Вони першими за свою простоту та добротність удостоїлись побачити **Спасителя, ту Істину, до якої прагнуло і прагне все людство**” [архієпископ Ніфонт]; „У Віфлеємській печері просіяв **Милосердний Творець, Чисю волею створений і існує Всесвіт**” [митрополит Володимир], та підрядними з'ясувальними, коли підрядна частина пояснює значення займенника в головному реченні, напр.: *Зірка привела їх до **Того, на Кого люди у своєму безсиллі чекали від початку світу*** [патріарх Філарет]; *...в убогій Віфлеємській печері народився **Той, Хто відкрив світові найвище, досконале знання*** [митрополит Володимир]; „*Нехай же **Той, Хто відновив часи і життя людей, відновить і зміцнить наші духовні й тілесні сили, ...***” [митрополит Володимир]. Іноді підрядна частина у досліджуваних реченнях ускладнена однорідними членами (здебільшого присудками), напр.: *Нині Свята Церква і все творіння Боже прославляють Богонемовля Христа – **Предвічне Слово, Яке заради нас і нашого спасіння прийшло на землю, втілилося від Духа Святого і Марії Діви, стало людиною*** [митрополит Володимир]; *Прийшов **Той, Хто втамує усі наші печалі, візьме на себе наші немочі, витре кожену сльозу*** (Одкр. 21: 3–4) [митрополит Володимир], а також може містити послідовну підрядність, напр.: *Месія Христос є наше **Сонце, яке зійшло над усім світом, щоби не заходити ніколи*** [єпископ Симеон]. Такі перифрази-висловлювання виникають, очевидно, тоді, коли автор прагне уникнути безпосередньої номінації.

У посланнях зафіксовані також перифрази, виражені дієприкметниковим зворотом, напр.: *Народжений заради нашого спасіння* [єпископ Іларіон], *Воскреслий з гробу Начальник життя нашого* [патріарх Філарет], *Воскреслий Спаситель Світу* [єпископ Симеон], *увінчаний терновим вінцем Богострадалець* [єпископ Симеон], *Розп'ятий за нас*

і Похоронений, і Воскреслий Засновник віри нашої Христос Господь [архієпископ Ніфонт] – Ісус.

Лексико-граматична структура та стилістичні ознаки перифраз різнорідні, однак можна виокремити типові лексико-граматичні класи, що утворюють ядро таких виразів:

– прикметники вищого та найвищого ступеня порівняння у перифрастичному найменуванні основної події християнського віровчення Воскресіння Христового, напр.: **преславне торжество** [єпископ Симеон], **найвеличніша світова подія** [патріарх Філарет]; **найбільша надія на життя вічне** [архієпископ Григорій];

– прикметники та дієприкметники із заперечною часткою *не*, напр.: **невичерпна скарбниця радості** [патріарх Філарет] – віра; **Нерушима Стіна, Несподівана Радість** [патріарх Філарет] – Мати Божа; **незаходиме Сонце Правди** [патріарх Філарет], **Той, Хто є неприступним Богом** [архієпископ Ніфонт] – Ісус;

– складні слова як функціонально-диференційовані, так і стилістично нейтральної лексики: *родоначальник, Богострадалець, Пастироначальник, благовісниця, небожителі, домобудівництво, Новоліття, Боговозлюблені, вікопомний, Боголюбський*, напр.: **духовний родоначальник** [патріарх Філарет], **увінчаний терновим вінцем Богострадалець** [єпископ Симеон], **Пастироначальник Ісус Христос** [архієпископ Григорій] – Ісус, **перші благовісниця Його Воскресіння** [патріарх Філарет] – жони-мироносиці, **небожителі** [патріарх Філарет] – ангели, **вікопомна вселенська подія у людській цивілізації** [митрополит Димитрій], **домобудівництво спасіння роду людського** [єпископ Симеон] – Воскресіння Господнє, **Новоліття благосні Господньої** [єпископ Симеон] – Новий рік, **Боговозлюблені вірні чада** [митрополит Володимир] – християни, **Боголюбський організм** [митрополит Володимир] – Церква;

– номінації лексико-семантичного поля 'світло': *світло, сонце, світоч, світозорий, світоясний, світанковий*, напр.: **незаходиме Світло світу** [патріарх Філарет], **Воскресле Сонце правди** [єпископ Михаїл], **Сонце радості** [архієпископ Ніфонт] – Ісус; **світоч, який веде нас земним шляхом** [єпископ Феодосій] – віра; **світоясне свято Воскресіння Христового** [архієпископ Ніфонт], **світозорий день Воскресіння із мертвих Христа Життєдавця** [архієпископ Ніфонт] – Пасха; **світанкова зоря нашого спасіння** [митрополит Володимир] – Віфлеємська зірка;

– лексеми з негативним маркуванням для перифрастичного опису номінацій з негативною семантикою, напр.: **войовничі безбожники** [патріарх Філарет]; **ворог роду людського** [архієпископ Ніфонт];

– ремінісценції зі Святих книг, молитов, напр.: **Розіп'ятий за нас і Похоронений, і Воскреслий Засновник віри нашої Христос Господь** [архієпископ Ніфонт] – із молитви „Вірую...”; **Начальник світу, Отець майбутнього віку** (Іс. 9:5) [митрополит Володимир] – із книги пророка Ісаї; **Божественний Агнець, „який взяв на себе гріхи світу”** (Ін. 1.29) [єпископ Симеон].

Перифразам притаманне явище антитези, коли одна ключова лексема має позитивне і негативне маркування в різних контекстах, напр., **людина** – це **вінець творіння й владика природи** [патріарх Філарет] і **людина** – **раб гріха, полоненик диявола, спадкоємець вічних мук** [архієпископ Ніфонт] або **смерть** – це **найбільша з трагедій** і **смерть** – **остаточна перемога** [патріарх Філарет].

Синонімія у перифразах допомагає авторам послань не стільки уникнути тавтології, скільки окреслити істотні диференційні риси предмета чи явища, які уможливають реалізацію функції впливу на адресата. Розглянемо це на прикладі перифрастичного найменування лексеми *піст*. У посланнях піст – це не лише явище церковного календаря, але й:

– процес оновлення, тривалий у часі: *час прощення і пошуку міри власної відповідальності* [митрополит Володимир], *великий наш помічник* [архієпископ Августин], *час покаяння, оновлення, час духовного розквіту та примирення з Богом* [єпископ Никодим], *період врівноваженого спокою й натхненної молитви* [архієпископ Ігор]; *радісний період спокою й призадуми* [архієпископ Ігор], *сорокаденний шлях* [архієпископ Августин], *двері покаяння, сорокаденний перехід від рабства пристрастям і гріху до служіння Богу і ближньому* [митрополит Володимир];

– засіб спасіння (інструмент досягнення мети): *запука духовного зцілення, закон духовної досконалості, духовна потреба кожної людини, плід нашої віри, благодатний засіб для вдосконалення в чеснотах, ліки для душі* [митрополит Володимир];

– благодатний час у житті християнина: *час правди* [архієпископ Ігор], *духовна весна, пора весни, весна наших душ* [єпископ Никодим], *час особливих, духовних радощів* [архієпископ Ігор].

Отже, перифрази можна вважати визначальною ознакою жанру послання, яка є важливим засобом урізноманітнення, емоційно-стилістичного увиразнення мови священнослужителів. Перифрастиці підлягають здебільшого релігійні поняття, хоча можливе також функціонування перифраз на позначення стилістично нейтральних лексем. Лексико-граматична структура перифраз об'єднує ядерні і периферійні елементи. До ядерних належать функціонально-диференційовані лексеми. Визначальною ознакою перифрастичних виразів є також синонімія. У посланнях переважають розгорнуті перифрази з кількома опорними лексемами та перифрази-висловлювання.

Література

1. Кобилянський І.Ю. Один із засобів експресії мови газети // Українське мовознавство. – 1985. – Вип.13. – С. 104-111.
2. Коломієць М.П. До питання про перифрази // Українське мовознавство. – 1993. – Вип.20. – С. 20-27.
3. Коломієць М.П., Регушевський Є.С. Короткий словник перифраз / за ред. М.М.Пилинського. – К. : Рад.школа, 1985. – 152 с.
4. Регушевський Є.С. Перифрази в українській мові // Українська мова та література в школі. – 1984. – № 4. – С. 41-42.
5. Свашенко А.О. Перифрази та їх стилістичні функції в поезії І.Я. Франка // Українське мовознавство. – 1985. – Вип.13. – С. 116-121.
6. Свашенко А.О. Перифрази та їх стилістичні функції в творчості Лесі Українки // Леся Українка. Матеріали ювілейної республіканської наукової конференції. – К. : Наук. думка, 1973. – С. 193-202.
7. Сологуб Н.М. Перифрази у мові творів О. Гончара // Українське мовознавство. – 1993. – Вип. 20. – С. 41-47.